

A KÉRDÉSALAKZATOK EGY LEHETSÉGES TIPOLÓGIÁJA

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA

1. Előadásom tárgya a kérdésalakzatok vizsgálata révén fajtáinak megállapítása. Az alakzatok rendszerén belül a kérdésekkel már az ókori retorikák is foglalkoztak, de sokkal inkább koruk filozófiai, esztétikai ismereteire építve, mint nyelvtudományi elgondolásaihoz igazodva. Az a sajátos helyzet alakult ki napjainkra, hogy a retorikai hagyomány olyan mélyen gyökerezett/gyökerezik az ókori elképzelésekben, hogy a retorika alapvetően nem változott az ókor óta, nem követte a nyelvtudomány fejlődését. Ezért tartottam szükségesnek, hogy a nyelvtudomány mai állását is figyelembe véve, pragmatikai szempontból is átgondoljam a kérdésalakzatok retorikában számon tartott tipológiáját, és nyelvi anyagom tanúsága szerint módosítsam, illetve kibővítsam a klasszikus rendszert.

2. Egy kérdés feltevése ún. interrogatív beszédhelyzetben lehetséges, amikor az egyik beszédpartner kérdést intéz a másikhoz. Ha a kérdések szerepe tudakozódás, valódi kérdéstről beszélünk, ha pedig nem az, akkor formálisról. Éppen az információkérés hiánya miatt retorikus hatásúak a formális vagy alakzatos kérdések, és ez a kérdésalakzatok keletkezésének alapfeltétele. A valódi kérdések tárgyalása a grammatikába tartozik. Hatásos, sőt egyenesen művészi szerepű nyelvi formaként a kérdésalakzat viszont a retorika-stilisztika tárgya is.

Vannak ezenkívül olyan kommunikációs helyzetek, amelyek egyenesen megakadályozzák a valódi kérdés feltevésének lehetőségét, hiszen a retorikai szituációkban (a szónoki beszédben, előadásban, prédikációban stb.) bár van hallgatóság, és látszólag a kérdező konkrét kérdezettekhez intézheti a kérdést, az alapvetően egyirányú közlés miatt ki van zárva a válaszadás lehetősége. Költői/írói beszédhelyzetben is paradox a dialogicitás, az alkotó a kérdéseire konkrét feleletet nem vár, csak a gondolkodási folyamatot kívánja elindítani az olvasóban.

3. Tárgyalási módszerem az, hogy először a klasszikus retorikák által számon tartott kérdésalakzatokat veszem sorra, majd kísérletet teszek arra, hogy az ezektől különbözőket is kérdésalakzatnak minősítsem. A XX. század mértékadó retorikáját megalakító Lausberg (1960) egy csoportban tárgyalja a kérdésalakzatokat a közönségre irányuló mondatalakzatok egyik típusaként (766–79. §). Ezt az eljárást követem én is, miközben elismerem, hogy mindegyik kérdésalakzatnak sajátos jellemzői vannak, de összeköti őket formális kérdés voltuk. Ahhoz, hogy a kérdésalakzatok típusait elkülöníthessük, sajátos alakzat voltukat célszerű bizonyítani: mennyiben jellegzetes a funkciójuk, szerkezetük, jelentésük és pragmatikai sajátosságuk, azaz működésük a kommunikációban.

3.1. A klasszikus retorikák általában négy kérdésalakzatot vesznek fel: interrogatio, subiectio, dubitatio, communicatio.

3.1.1. Az interrogatio

A valódi (igazi) kérdés formája: kérdőszava és kérdő dallama együttesen egyértelműen utal a tudakoló szerepre: *Meddig érték rá mozi után?* A retorikai kérdés (interrogatio) formája és funkciója viszont ellentmond egymásnak: *Még hogy ő?*, mert ebben az esetben a kérdő forma megállapítást sugall: 'Ő nem'. A retorikai kérdés tehát az a kérdésalakzat, amelyben a felvilágosításkérés úgy szorul háttérbe, hogy a formálissá vált kérdés érzelmileg telített közlés: állítás, felszólítás, felkiáltás, óhajítás szerepének betöltésére válik alkalmassá. Viszont épp a némileg megőrződött kérdő és az újonnan érvényesülő emocionális funkció összefonódása miatt válik hatásossá.

A funkcióváltás több síkon is észlelhető: akusztikus szinten az intonációban, vizuálisan esetleges írásjelezés-változásban (felkiáltójel használata), logikai minőség váltásában, lexikai elemtöbbletben (módosítószó), grammatikai elemekben (módhasználat, tagadás, szórend), pragmatikai szinten az indirekt beszédaktusok érvényre jutásában (kérdés helyett kérés stb.).

Egyes főnévi, melléknévi és határozószói kérdő névmások (*hol? minek? ki? miért? mit? hogy?*) sokszor jellemzik a retorikai kérdéseket (*Ki hitte volna? Ki lát az emberek fejébe? Mért iszik az olyan, aki nem bírja? Mért pont az ember lenne kivétel?* Ksz.). Ám mivel ezek a grammatikai elemek szokványosak a valódi tudakolást kifejező kérdésekben is, így csupán jelölői, de nem megkülönböztető ismérvei a retorikai kérdéseknek. Nemegyszer a fölöslegesnek tűnő nyelvi elemek válnak jelzésértékűvé, retorikai kérdést jelölővé: *És még te beszélsz? Hát lehet ezt életnek nevezni?* (Ksz.)

A retorikai kérdés szerkezete, grammatikai megformáltsága semmiben nem különbözik a valóditól. Az intonáció az, amely disztinktív jegy, vagyis a valódi kérdésétől eltérő hanglejtés szükséges és (szinte) elégséges feltétele a retorikai kérdéssé minősítésnek. Hiszen például a *Kit érdekel?* valódi és retorikai kérdés egyaránt lehet a dallamtól függően.

A retorikai kérdés működése a következőképpen valószínűsíthető: ha a *Ki figyel oda?* (Ksz.) szabályos kérdő mondati dallamát (általában ösztönösen) felcserelik a retorikai kérdés sajátos, érzelmi töltésű hanglejtésével, ez jelentésváltozást eredményez: 'Senki sem figyel oda.'

A retorikai kérdés önmagában is kommunikatív szerepet tölt be, ezért nem igényel választ (de nem zárja ki a válaszadást), hiszen a beszédpartnerek számára nyilvánvaló például az *Engem akarsz megfűzni?* (Kövecses 1998) 'Engem nem fűzhetsz meg.'; 'Engem ne akarj megfűzni!' jelentése.

A retorikai kérdés és a benne implikálódó jelentés (amely egyben rejtett pragmatikai inferencia) közötti szemantikai megfordíthatóság a következő leegyszerűsített ekvivalenciamodellbe sűrítendő össze:

tagadással felérő állító kérdés: *Lehet ezt elfelejteni?* 'Nem lehet elfelejteni.';

állítással felérő tagadó kérdés: *Ki ne ismerné?* 'Mindenki ismeri.';

tiltás értékű állító kérdés: *Mit bámulsz?* 'Ne bámulj!'

felszólítás értékű tagadó kérdés: *Nem takarodsz?* 'Takarodj!'

Sokszor nem azonos a retorikai kérdés formájának és a vele ekvivalens jelentésű mondatnak a logikai minősége. Ezek a jelentés-egyenértékűségek a következő sémákba foglalhatók:

hol? → 'sehol.'

ki? → 'senki' stb.

A retorikai kérdés szerepe, használatának célja sokrétű. Általánosítva funkcióit a következő nagyobb kategóriákba célszerű elhelyezni: esztétikai (pl. expresszivitás), stiláris (pl. emelkedettség), pszichikai (pl. figyelemirányítás), konstrukcionális (pl. szövegszervező).

3.1.2. *A subiectio*

A klasszikus retorika által is számon tartott egyik kérdésalakzat-típus: dramatizáló szándékkal használt fiktív kérdés–felelet monológban. Mivel szerkezete kérdő és felelő elemet tartalmaz, ezért egyértelmű, hogy elemeinek sorrendje meg van határozva, és a kettő együtt alkot jelentés-, illetve pragmatikai egységet. A kérdés és a válasz között többnyire ellentét feszül, illetve magyarázó viszony lehetséges, esetleg egyszerre mindkettő, akár explicit, akár implicit módon. Ennek nyelvi jele sokszor a *de* vagy a *mégis*. Prototipikus illusztráló példa rá: *Végül is mi akadályoz? Talán az ősi hagyomány? De hiszen ebben az államban gyakorta magánszemélyek is halállal büntették a vészhozó polgárokat! Vagy azok a törvények, amelyek római polgárok kivégzéséről intézkednek? De soha nem tartották meg polgárjogukat ebben a városban azok, akik az államtól elpártoltak!* (Cicero: Catilina ellen 1, 11).

A subiectio létrejöttének indítékai működésében tapinthatók ki. A szövegalkotó tudatában ez az alakzat a következő műveletek útján keletkezik: a szövegalkotó szétbont egy megállapítást, lebontja egy kérdés és egy válasz együttesévé, azaz monológot kérdés–felelet játékkal helyettesít:

- (1) Azért nem érdemes takarékoskodni, mert elviszi a pénzt az infláció.
- (2) Nem érdemes takarékoskodni, hiszen/ugyanis elviszi a pénzt az infláció.
helyett a Közhelyszótári adat így hangzik:
- (3) Minek takarékoskodni? Úgyis elviszi a pénzt az infláció.

Magától adódik a problémafölvetés: Melyik hatásosabb, hatékonyabb közlés? És miért? Erre a választ a három nyelvi változat grammatikai, szemantikai és pragmatikai összevető elemzése adja meg.

Az (1) alárendelő összetett mondat az okozathoz szervesen kapcsolódó okot mellékmondati formában fogalmazza meg, és ezáltal hangsúlytalanítja. A (2) mellérendelő összetett mondat az első tagmondati megállapításhoz fűzött okadó magyarázatot már egyenrangú tagmondattal fejezi ki. A (3) a két mondatra hasadással nemcsak egyenrangúsítja a gondolat két fő tartalmi elemét (*takarékoskodni – elviszi a pénzt*), hanem ráadásul az értelmi ellentétet a kérdés–felelet formával még inkább kiemeli. Ennek a helyettesítő műveletnek nyilvánvaló pragmatikai oka van: rémává emelni a tartalmilag fontosnak ítélt elemet.

A szöveg befogadója éppen fordítva járja végig az imutáció műveletével a gondolati utat. Vagyis a subiectio létrejötté mentális okokra, indítékokra vezethető vissza.

A subiectio a szöveg sok helyén fordulhat elő. Lehet a cimbén, indíthatja a bekezdést stb. Használatának célja: lényegkiemelés a monológ élénkítése révén. Nem kizárólag szónoklatokban élnek vele és szépírói alkotásokban (mint ahogy ezt a VilLex jelzi a subiectio szócikkben), gyakori a publicisztikában, a tudományos szövegekben, sőt megtaláljuk a különböző fajtájú reklámokban, a szlengben, sőt a mindennapi kommunikációban, annak közhelyes fordulataiban is.

3.1.3. *A dubitatio*

A klasszikus retorikákba felvett dubitatio fogalmát Cornificus a következőképpen definiálja: „Kételkedés esetén a szónok látszólag azon töprenkedik, hogy két vagy több szó közül melyiket használja inkább” (4, 29, 40): *Te merészeled ezt mondani, minden ember közül a leg... — hát milyen névvel illesselek téged, mely méltó erkölcsidhez?*

Quintilianus abban látja ennek a kérdésalakzatnak a szerepét, hogy a habozó kérdés erősíti az előadás hitelét, „amikor úgy teszünk, mintha nem tudnánk, mivel kezdjük, hol végezzük a dolgot, mit mondjunk elsősorban, beszéljünk-e egyáltalán?” (9, 2, 18). A Cicerótól idézett példa a dubitatio másik típusát jelzi, azt, amelyik a gondolat kimondása miatti habozást fogalmazza meg: *Bizony azt sem tudom, hová forduljak. Eltagadjam, hogy megesett az a szégyen, hogy a bírakat megvesztegették?* (Pro Cluent. 1.)

A dubitatio alakzatának mondatszerkezete, intonációja nem különbözik a valódi kérdésétől, ezért kizárólag pragmatikai okok miatt tekinthető alakzatos kérdésnek. Olyan retorikai-kommunikációs beszédhelyzetben hezitál ilyenkor az író a kifejezőmódra, a beszéd további folytatására vonatkozóan, amelyben az olvasónak nincs módjában reagálni, mint például a szépirodalmi szöveg olvastakor: *Volt egy falu – nem tudom, hol, / Abba lakott – mondjam-é, ki? / Se bajusza, / se szakálla, / Egy szőr szála / Sem volt neki...* (Arany: A bajusz). De még a retorikai szituációban is a hallgatóság a szokásos passzivitásba kényszerül. Így egyértelmű, hogy a beszédpartnerhez fordulás nem tanácskozó szándékkal történik, csak megjátszott megvitátást jelez a kérdő formájú felvetés. A befogadó ismerve ezt a retorikai fogást, nem szakítja félbe a szónokot, hogy tanácsot adjon neki.

3.1.4. *A communicatio*

Az ókori retorikákból már ismert communicatio lényegét Lausberg a dubitatioval való rokonságában, de ugyanakkor a tőle való eltérésben ragadja meg, hangoztatva, hogy ez nem abban a tekintetben tanácsra vonatkozó kérdés, hogy a beszéd miként folytatódjon, hanem a cselekvési módhoz kér tanácsot a szónok (1960: 779. §). Egy Cato-idézet szemléletesen mutatja ennek az alakzatnak a természetét: *Mondjátok, ha ti az ő helyében lettetek volna, mi mást csináltatok volna?*

A szónokok nemegyszer élnek a communicatio nyújtotta fogással, mint Kölcsey is a magyar nyelv ügyében elmondott országgyűlési beszédében, amikor így fordul a tekintetes rendekhez: *S mit tegyünk? újra írjunk? okokat okokra halmozzunk?*

A communicatio grammatikai felépítettsége és hanglejtése azonos a valódi kérdéssel. Az idézett nyelvi adatok mégis azért tartoznak az alakzatokhoz, mert a szónok/író nem adja meg a válaszadás lehetőségét a megkérdezettnek. Vagyis csak megjátssza, hogy párbeszédet folytat.

3.2. Érdemes megtartani ezeket az ókori retorikák óta hagyományozódott kérdésalakzatokat, nyelvi anyagom tanúsága szerint viszont szükséges más típusokat is felvenni, mert vannak olyan kérdésfajták, amelyek nem férnek bele a tradicionális retorikai kategóriákba.

3.2.1. Régebbi elképzelésem (Szikszainé 2001) módosítva ajánlatosnak gondolom a retorikai kérdés típusába sorolt udvariassági kérdést külön kérdésalakzatként kezelni. Kétségtelenül mutat hasonló vonásokat a retorikai kérdéssel, például azt, hogy felszólító mondat értékében áll, de a beszédhelyzetben való funkcionálásával különbözik is tőle. Az udvariassági kérdés esetében csak funkciófordulás következik be, mert a szó szerinti jelentés megmaradása, vagyis a felszólító jelleg mellett a kérdő-kommuni-

katív funkció uralkodó volta miatt a kérdező reagálást vár a beszédpartnertől. A *Be-szúknád az ajtót?* kérdésre lehet csak cselekvéssel reagálni, de szóval is. Ez a kérdésalakzat a feltételes módú igealakkal hagyományosan udvariassági formaként használatos indirekt beszédaktus. Olyan felszólító értelmű mondat, melynek „felszólítóssága” minden magyar számára kódolva van, de nem a grammatikában, hanem a kommunikálók pragmatikai tudásában.

3.2.2. Célszerűnek látszik a subiectiótól elkülönítve felvenni a dialógus-imitációt. Klasszikus retorikai előképe a latin kérdő formájú *sermocinatio* lehet, illetve némiképp megfelel a francia retorikák által *dialogisme*-nek nevezett fogalomnak.

Párbeszédutánpótlásból áll például a mondókák esetében nemegyszer az egész szöveg:

*Egy, kettő, három, négy, / Te kis leány hova mégy? / Zöld erdőbe virágért. /
Minek az a virág? / Szitát kötögetni. / Minek az a szita? / Tejet szűrögetni...*

Nem csoda, hogy az ilyen jellegű felelgetős játékokat a gyerekek két csoportra oszolván mondogatják.

A gyógyszerek használati utasításában a gyógyszercegek dialógus-imitáció révén kívánnak ismereteket nyújtani. A betegekben felvetődő problémákat kérdésekben fogalmazzák meg, a feleletek pedig a gyógyszerész útmutatásaiként értelmezhetők. Így épül fel az Algopyrint ajánló szöveg is:

HOGYAN KELL SZEDNI?

A tablettát szétrágás nélkül, kevés folyadékkal, étkezés után kell bevenni. [...]

MIKOR NEM SZABAD ALKALMAZNI?

Nem szabad Algopyrint szedni a szerrel szemben fennálló ismert gyógyszer-érzékenység esetén.

A katekizmusokban szintén dialógus-imitáció van. Jól mutatja ezt a heidelbergi káté felépítése, amelyből valószínűsíthetjük, hogy a kérdések a lelkész szájába illenek, a válaszok pedig a hívőébe:

– Mi módon emlékeztet és biztosít téged a szent keresztség afelől, hogy Krisztusnak a keresztfán való egyetlenegy áldozata neked javadra szolgál?

– Oly módon, hogy a vízzel való külső megmosást maga Krisztus szerzette és egyben azt ígérte, hogy az Ő vére és Lelke az én lelkem tisztátalanságát, azaz minden bűnömet olyan bizonyosan elmossa,

amilyen bizonyosan megmosattam külsőképpen a vízzel, amely a test tisztátalanságát szokta elmosni.

Ez a példa azt mutatja, hogy ez a kérdésalakzat egyben műfajteremtővé is vált. Bizonyosság rá a mintaadó ún. szókratészi dialógus Platónról, a középkorban az egyházi, a reneszánszban pedig a világi témájú dialógus.

Ez az alakzat hasonló a subiectióhoz abban, hogy mindkét alakzatban a kérdés fókuszálási eszköz, és a tartalmilag kiemelendő elem a válasz. A subiectiótól viszont azért választható el a dialógus-imitáció, mert a két kérdésalakzatban nem azonos a szimulált beszédhelyzet. A subiectióban a kommunikáló kérdés–felelet játékot alkot, de nem dialógust. A dialógus-imitáció viszont *latens* – azaz meg nem nevezett, de valószínűsíthető – beszédpartnerekhez köthető fiktív párbeszéd.

3.2.3. Úgy vélem, hogy érdemes beemelni a kérdésalakzat-típusok közé a stilisztikusok által elkülönített meditatív kérdést is. Így járnak el például A magyar stilisztika vázlata (1958) szerzői is, tünődő kérdésnek nevezve ezt a típust.

Ezt a kérdésalakzatot olyankor használják, amikor a szubjektum kellő biztonsággal nem képes választ adni a felmerülő kérdésre. Nem egyszer a *Mi lenne, ha...* fordulat jelzi, hogy tünődő kérdésről van szó: *Mi lenne, ha egyszer megerőltetnéd magadat, és megpróbálnál a hamutartóba hamuzni? Mért pont a kutyákra utaznak? Persze, aranyat és kábítószert igen, de ki jut hozzá ilyesmihez?; [civilizáció] Áldás vagy átok?* (Ksz.) Mivel ezek nem egyértelmű tagadó elutasítást implikálnak retorikai kérdésként, ezért a kétkedésnek utat nyitva meditatív kérdésekként értelmezhetők.

A szépirodalomban gyakori a tünődő kérdés használata. Tóth Árpád merengése indokolt, mert a következő meditációjára kétféle: igenlő és tagadó válasz is érkezik: „Bánat” – *mondod, – de bánat és derű / Között a határ olyan egyszerű-e?* (Jól van ez így). – Ady a történelmi-társadalmi eseményeken töprengve írja a következő sort: *Vajon fölébred valahára / A szolgál-népek Bábele?* (Magyar jakobinus dala). – Krúdy hőse mereng így el Az útitárs című kisregényében: *Mi lehet itt benn az elcsendesedett házakban, hogy az emberek nem futnak ki sírva az utcákra, mintha akkor ébredtek volna tudtára annak, hogy nem érdemes élni?... Mi lehet az, ami az életet tartja az emberekben, hogy a magányos, bús téli estéket végigéljék, midőn az ablakokra ráfagy a hó, a sötétség a sírok setéjé, az ágy hasonlít a koporsóhoz, és csak fekszik az ember álom-talanul, fogát csikorgatva, mert egy téli álmát alvó légy pottyant a plafonról az orrára...? Mi lehet, ami kedvet ad a holnap céltalan megvárásához? Mi lesz holnap, szentmise, esküvő vagy halál, aminek a kedvéért érdemes végighánykódni a keserves, hosszú téli éjszakát, amelyben oly ritkán üt a toronyóra?*

Ez a kérdésalakzat sem grammatikai formájával, sem dallamával nem üt el a valódi kérdéstől. Az interrogatótól viszont abban tér el, hogy míg abban egyértelmű az implikált értelem, addig a meditatív kérdés esetében nem. Alakzatos kérdéssé válásának szemantikai és pragmatikai oka egyaránt van. Különbözik a communicatótól abban, hogy a meditatív kérdésben egyrészt valódi hezitálásról van szó, másrészt nincs konkrét megszólított, akitől a kétségeire a megszólaló választ várhatna: *Mit mondok majd először is / Kedvest, szépet neki?* (Petőfi: Füstbement terv).

3.2.4. Az említett kérdésalakzatokon kívül számolnunk kell a konsenzitív, vagyis a Domonkositól egyetértetőnek elnevezett kérdéssel is (*Önök is összerendeztek? Nem csoda.*), bizonyítja a publicisztikai írásokból gyűjtött anyaga (2001). Ilyen típusú kérdésekkel főként a különböző publicisztikai szövegek, a reklámok, a termékismertetőik élnek: *Rosszul hall? / A szomszéd is hallja az ÖN tévéjét? / Fülzúgásra panaszkodik? / A Bem téri Simonyi Kapuban megnyílt az Acusticus Digitális Hallókészülékek Centrum és Szakorvosi Rendelő.* – Ebben a reklámban a befogadót önvizsgálatra ösztönző kérdésre nem válasz a reklám üzenet és rendelőt ajánló mondata. Tehát elliptikus a szöveg szerkezete. A hiány kétféle szempontból is pótolható: egyrészt a kérdező, másrészt a kérdezett mondatának odagondolásával. A megkérdezett odagondolható válaszáának megformáltsága sokféle lehet: *Igen. Nagyon. Valóban.* Az igenlést tartalmazó mondatra már logikusan következik a reklám ajánlása. A kérdező hiányt betöltő, összekötő mondata pedig így hangozhatna: *Ha igen, akkor...; Ha így áll a helyzet, akkor...*

Ennek a típusú kérdésalakzatnak a hatása abban rejlik, hogy a kérdező mintegy feltételezi a kérdezett igenlő feleletét az állító kérdésre (*Építkeznek? Újíttat? A Minikre számíthat! hirdetés*) és a „Nem.” válaszát a tagadóra (*Nem tetszik a rendszer? Csinálj*

forradalmat! Kövecses 1998), ezért a szöveg folytatását erre az ún. „üres mondat”-ra építi tovább. Tehát ez a kérdésalakzat is párbeszéd hatását kelti. Bizonyára a tömörítő szándékkal és a hiánnyal hatni akarással magyarázható az összekapcsolást nyelvilleg is jelző forma elhagyása.

3.2.5. Vannak még attentív kérdések is, a Fábián–Szathmári–Terestyéni-féle (1958) stilsztika által figyelemkeltőnek minősítettek. Ezek bár a szövegszerkesztés haladás alapelveinek nem tesznek eleget, mégsem funkciótlanok. A monológ típusú szövegek élénkítését szolgálják, hiszen a kijelentő mondatok monotonitását megtörve figyelemkeltő szerepűek. Ilyen hatású például a következő kozmetikai reklám: *Szőke vagy barna? Mindegy! Mindenképpen megtakarít!* Látható, hogy a kérdés nem épül be szervesen a szövegbe, hiszen nyilvánvaló, hogy mindegy, hogy a megkérdezett szőke vagy barna, tehát a kérdés teljesen elhagyható lenne, de mégis a figyelemfelkeltés szempontjából lényeges lehet.

A figyelemirányítás különös eszközeként szerepel Quintilianusnál a fokozatos haladás ellenpéldájaként a következő szövegrészlet: *Megölte tulajdon édesanyját. Mit mondjak még? Tulajdon édesanyját ölte meg.* Mivel a jelzett bűnt fokozni már nem lehet, a tény újbóli hangsúlyozása miatt iktatódik be a kérdés azért, hogy arra a szónok megismételje megint a rémtettet.

3.2.6. Szükségesnek tartom jelezni, hogy nem minden kérdés mutatja fel vegytisztán egy-egy kérdésalakzat jellegzetességeit. Hiszen például Tóth Árpád *Jó éjszakát!* című költeményében a *Mi haszna, hogy papírt már jó egypárat / Beírtam? [...] Mi haszna? A sok téveteg barázdán / Hová jutottam és ki jött velem?* kérdések tagadó állításként is értelmezhetők, vagyis retorikai kérdésnek foghatók fel, de tünődésnek is érezhetők, mert nem egyértelműen implikálódik bennük a tagadó értelem.

4. Az a sajátos a kérdésalakzatokban, hogy grammatikailag nem térnek el a valódi kérdéstől. Ugyanakkor tárgyalásuk nyilvánvalóan nemcsak a grammatika területére tartozik, hiszen igazi funkciójukat csak a stilsztika és retorika tudja feltárni.

A formális kérdés voltuk miatt összekapcsolódó kérdésalakzatok sokban különböznek egymástól. Milyen sajátos jellemzőik különböztetik meg őket? Az intonáció csak a retorikai kérdés esetében megkülönböztető jegy. Szerkezeti szempontból csupán a subiectio, dialógus-imitáció és a konsenzitív kérdés áll két mondat együtteséből: egy kérdésből és az arra reagálásból. Szemantikai okokból választható szét a communicatio, a dubitatio, illetve az attentív kérdés. Pragmatikai sajátságok révén állítható szembe a subiectio, a dialógus-imitáció és a meditativ kérdés. A tapasztalat azt mutatja, hogy a kérdésalakzat-típusok csak szövegbeli működésük alapján különíthetők el megbízhatóan, hiszen a kommunikációs beszédhelyzet, a retorikai szituáció teszi őket alakzattá, a kommunikatív kód részeként sajátos cselekvéskategóriaként jönnek létre.

A speciális jegyek mellett a kérdésalakzatok összefüggnek azáltal, hogy mindegyik a valódi kérdés felvilágosítást kérő szerepétől eltérő nyelvi cselekvést valósít meg. Az idézett nyelvi adataim bizonyítják, hogy a kérdésalakzatokkal nem tudakolunk, hanem felszólítást, megállapítást, felháborodást, kétséget stb. sugallunk.

Meggyőződésem szerint érdemes a klasszikus retorikák rendszerezésén kívül más kérdésalakzatokat is elkülöníteni. Ezt szükségessé az ókortól hagyományozott típusoktól eltérő szerepek teszik.

FORRÁS

Ksz. = Hernádi Sándor 2001⁴: *Közhelyszótár*, Budapest, Aranyhal Könyvkiadó.
Kövecses Zoltán 1998: *Magyar szlengszótár*, Budapest, Akadémiai.

IRODALOM

- Cornificius 1987: *Rhetorica ad C. Herennium. Latinul és magyarul*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Adamik Tamás, Budapest, Akadémiai.
- Domonkosi Ágnes 2001: A kérdés alakzatai, in Szathmári István szerk.: *A retorikai kérdés a nyelvhasználatban. Az alakzatok világa 2*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 65–88.
- Fábián Pál–Szathmári István–Terestyéni Ferenc 1958: *A magyar stilisztika vázlata*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Lausberg, H. 1960: *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, Max Hueber.
- Quintilianus 1959: [94–95] *Institutio oratoria*, (L. Rademacher) Leipzig, Teubner.
- Szikszainé Nagy Irma 2001: A retorikai kérdés rövid tudománytörténete, in Szathmári István szerk.: *Az alakzatok világa 3*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.